

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

ПОЛИТИКАТА НА ГЕРМАНСКИТЕ ОКУПАЦИОННИ ВЛАСТИ СПРЯМО ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1939 – 1941). СОЦИАЛЕН, ИКОНОМИЧЕСКИ И ПРАВЕН КОНТЕКСТ¹⁾

Мартина Грондзка-Реяк

*Институт за национална памет –
Комисия за разкриване на престъпления срещу полския народ (Полша)*

Александра Намисло

*Филиал на Института за национална памет –
Комисия за разкриване на престъпления срещу полския народ в Катовице (Полша)*

Резюме. Настоящата статия представлява опит за охарактеризиране на местоположението и правната, социалната и икономическата ситуация на тази общност през първия период на Холокоста (1939 – 1941) на полските територии, окупирани от Третия райх. Текстът представя най-важните действия на германските окупационни власти срещу евреите от нападението на Третия райх срещу Полша на 1 септември 1939 г. до решението за масовото им унищожение (втората половина на 1941 г.). Авторите анализират нормативните документи, ограничаващи функционирането на еврейската общност, и как те реално се отразяват върху нейното ежедневие. Същността на проблема се вписва в по-широк контекст – политиката на германския окупатор по отношение на полската държава и нейните жители.

Ключови думи: Втора световна война; Холокост; полско-еврейски отношения; окупация; Германия; Трети райх; Септемврийска кампания; нормативни актове

Втората полска република е многонационална държава. На прага на Втората световна война наброява почти 35 млн. жители, от които около 32% (11.2 млн.) са национални малцинства. Сред тях най-многобройна е групата на евреите – над 3 милиона. Втората световна война слага край на тяхното внушително присъствие. Целта на настоящата статия е да се характеризират накратко правното,

социалното и икономическото положение, както и функционирането на тази общност през първия период на Холокоста (1939 – 1941) на полските територии, окупирани от Третия райх. В текста са представени най-важните действия на германските окупационни власти срещу евреите от нападението на Третия райх срещу Полша на 1 септември 1939 г. до времето, когато се взема решение за масовото им унищожение (втората половина на 1941 г.).

Евреите и отбранителната война 1939 г.

Няколко месеца преди септември 1939 г. жителите на много населени места на територията на цяла Полша изпитват нарастваща несигурност и опасения във връзка с напрегнатото международно положение. Съзнанието за опасност, макар и подхранвано от новините в пресата и по радиото, не е особено голямо (все още войната не изглежда толкова близка), така че само някои предприемат решителни крачки, за да се предпазят от опасността: „Колкото повече наближаваше 1939 г., толкова по-често се случваше да избягат отделни еврейски семейства, произхождащи от асимилаторските кръгове на Запад, хора заможни, боящи се от инвазията на хитлеристка Германия. За някаква паника и дума не можеше да става, макар че еврейското население, за разлика от останалите членове на обществото, проявява бдителност“ (Dobrowolski, 1989: 167). След избухването на конфликта и навлизането на германските войски на територията на страната „се възцарява страх, появяват се признаци на паника и хаос в ежедневието [...], стават явни липсата на вътрешна дисциплина, спекулациите, грабежите“ (Chrobaczyński, 1993: 23). Населението, включително и представителите на националните и етническите малцинства, се старае по всякакъв начин да се подсигури, това личи особено в градовете – освен че подкрепят семействата си, доброволци се явяват например да копаят противотанкови ровове и да участват в противовъздушната отбрана. Пазаруват в големи количества главно хранителни продукти като брашно, захар, грис²⁾. Първите септемврийски дни на войната предизвикват миграция, и по-точно, както пише в справките – масово изселване, включително и на евреи³⁾. Бежанците се насочват главно на изток, смятайки, че войната бързо ще свърши или че там, далече от германците, ще бъдат в безопасност. Ситуацията се променя, след като СССР напада Полша на 17 септември 1939 г.

Много евреи се сражават във военните формирования. Част от тях бранят страната от първите дни на войната. Предполага се, че в редиците на полската армия през 1939 г. се сражават около 100 хиляди евреи. През септември и октомври 1939 г. (по време на отбранителната война) загиват около 7 хиляди от тях, а 20 хил. са ранени. Според историците около 60 хил. евреи стават германски военнопленници. Около 3 хиляди еврейски войници попадат в трудовите „военнопленнически“ лагери в Люблин и в „обикновени“ лагери в Понятова и в Травники. Избити са по време на акцията *Erntefest* през 1943 г.⁴⁾ Повечето от

останалите са освободени от плен. След нападението на СССР срещу Полша в съветски плен се оказват около 20 хиляди евреи⁵). Бенджамин Мейртчак съставя азбучен списък на онези, които са загинали в отбранителната война през 1939 г. Списъкът съдържа 1189 имена⁶). Феликс Тих подчертава: „Като войници на Септемврийската кампания, евреите се справиха отлично. Процентът на еврейските войници от полската армия, загинали в битките, пропорционално е същият както на загиналите етнически поляци. Това означава, че евреите са се сражавали с германците толкова храбро, колкото и техните съграждани с нееврейски произход“ (Tych, 2010: 34).

Германската антиеврейска политика в Генералното губернаторство и на териториите, включени към Райха

След приключването на Септемврийската кампания, 1939г., германците слагат край на суверенитета на полската държава. Те извършват и ново административно деление на завзетите от тях полски земи⁷). На 12 октомври 1939 г. по силата на декрета на Адолф Хитлер от част от полските територии, заети от германците, е създадено Генерално губернаторство (ГГ) за окупирания полски земи, начело на което от 25 октомври 1939 г. застава Ханс Франк. Останалите завладени земи са включени директно в границите на Райха.

В първите седмици на войната германските войски, стъпвайки на полските земи, и оперативните групи Sipo и SD (Einsatzgruppen) извършват много престъпления срещу еврейското население. Зигмунт Клуковски пише за това във връзка с дейността на офицерите от германската парамилитарна формация Selbstschutz в района на Замошч: „с тях [евреите] се отнасят брутално, режат им брадите или ги изтръгват, обиждат ги, бият ги“ (Klukowski, 2015: 155). Станислав Домброва-Костка пише, че в окупирания Краков „разглезеното от лесната победа войнишко племе „се забавлява“ с дивашки лов на евреи, избивайки петнайсетина души“ (Dąbrowa-Kostka, 1972: 26). Извършват се нападения на еврейски минувачи, съпроводени с бой, отрязване на брадите и дългите бакенбарди, а също и грабежи (Ciećkiewicz, 1975: 128 – 137). Емануел Рингелблум – хроникьор на живота на варшавските евреи по време на окупацията, си спомня за събитията в този град. Те са свързани както със случаите на антисемитското поведение на полските жители на града през септември 1939 г., така и със солидарността при подкрепата на нуждаещите се – поляци и евреи (Ringelblum, 1988: 32 – 33). Към евреите германските войници се отнасят с особена жестокост – преследват ги, измъчват ги и ги унижават, палат и плячкосват синагогите, разграбват имуществото им. Използват ги за разчистване на терените след бомбардировки, в полза на противовъздушната отбрана и за други дейности. Дейвид Цезарани подчертава: „Редовно части на армията [германската] вземат заложници от самото начало на нашествието. В резултат на повсеместната враждебност към евреите и отъждествяването

им с врага евреите представляват непропорционално голяма група сред заложниците. При новобранците и офицерите не е необходима дехуманизация, за да се улесни избиването на цивилни граждани или да бъдат унижавани, измъчвани и убивани евреите“ (Cesarani, 2019: 351). И до днес изследователите не са на едно мнение относно броя на еврейските цивилни, жертви в т.нар. отбранителна война 1939 г.⁸⁾

Окупацията на полските земи се свързва с физическото унищожение на всички евреи (а също синти и роми), макар че такъв подробен план не е имало в началото на войната; той се развива и оформя с течение на времето⁹⁾. През есента на 1939 г. Адолф Айхман – ръководител на т.нар. еврейска секция в Главното управление за имперска сигурност на Райха, лансира концепцията за създаване на резерват за евреите под контрола на СС в Зажече, близо до с. Ниско на р. Сан (Browning, 2012: 37 – 44; Cesarani, 2019: 368 – 375). Следващата му идея е свързана със заселването на европейските евреи на остров Мадагаскар, тогавашна френска колония, намираща се под контрола на колаборационисткия режим на Виши¹⁰⁾. И двата плана не могат да бъдат реализирани по логистични причини, т.е. ангажиране с оборудване и финансови ресурси, при продължаване на войната в Западна Европа.

Секретната телефонограма на Райнхард Хайдрих до командирите на *Einsatzgruppen* от 21 септември 1939 г. е от ключово значение за поведението на окупационните власти спрямо еврейските жители на завладените полски земи. Действията на тези формирования трябвало да се изразяват в ликвидиране на малките еврейски общности (с по-малко от 500 души) и концентрация на евреите в по-големите градове с оглед „крайната цел“ (в този момент все още не е прецизирана напълно), в създаване на съвети на старейшините – отговорни за навременното и точно изпълнение на германските препоръки и създадени за тясно сътрудничество по въпросите, свързани с еврейското население, с военните власти и цивилната администрация¹¹⁾. Официално наредбата на генерал-губернатора Ханс Франк относно правилата за създаване на еврейски съвети е издадена по-късно, на 28 ноември 1939 г.¹²⁾

В текста на телефонограмата на Хайдрих се появява и запис на плановете относно евреите, които живеят в Гданск, Померания и Горна Силезия – територии, които няколко седмици по-късно германците административно включват към Райха. Предвижда се „прочистване“ на тези територии от евреи, а броят им според изчисленията, възлиза на около 600 хиляди. Крайната дестинация е Генералното губернаторство, а изселването им от земите, включени към Райха, трябвало да стане до февруари 1940 г. Но още в края на 1939 г. се оказва, че първоначалното намерение – да бъдат изселени почти половин милион поляци и евреи от този терен, е невъзможно за реализиране. През март 1940 г. Ханс Франк информира своите подчинени за отказа на германските власти от плана за цялостна „евакуация“ на еврейските жители от територии-

те, включени към Райха. В този период обаче на тези територии се извършват вътрешни преселения. В началото на 1941 г. се правят опити да бъдат възобновени действията във връзка с депортирането. През януари е уточнен броят на поляците и евреите, които трябва да бъдат депортирани в Генералното губернаторство – над 800 хиляди. Поради подготовката за нападение на СССР отново е осуетена реализацията на тези намерения. Според установеното от Влоджимеж Ястшембски от декември 1939 г. до средата на март 1941 г. от земите, включени в границите на Райха, за изселени 364 665 поляци и евреи, от тях най-много са от Reichsgau Wartheland (Jastrzębski, 2017: 123)¹³⁾. През есента на 1941 г., като част от реализирането на плана за „прочистване“ от евреи и цигани, населяващи територията на Стария Райх и протектората Бохемия и Моравия, започва депортирането им на територията на полските земи в границите на Райха. Крайна дестинация става гетото в Лодз, където в началото на ноември 1941 г. се оказват 20 хиляди евреи, включително от Виена, Прага и Берлин (Hilberg, 2014: t.1, s.247).

След хаоса в първите дни на окупацията при настаняването си военните, а после и цивилните окупационни власти, въвеждат първите антиеврейски разпоредби. В Генералното губернаторство те излизат от кабинета на Ханс Франк (като министър на Райха) (Eisenbach, 1961: 149). Хенрик Цимерман – един от оцелелите краковски евреи, прави следното обобщение: „На всеки няколко дни се появяваха нови забрани и разпоредби на окупатора – обявявани на немски и на полски език, с които се диктуваше на нашето общество какво е позволено да правят евреите и какво им е забранено, насочени последователно към едно – животът им, и без това трудно поносим, да се превърне в ад“ (Zimmermann, 1997: 87). Изработеното по това време антиеврейско законодателство и неговото практическо приложение, заедно с физическото насилие, представляват основен елемент на т.нар. Първа фаза на Холокоста.

Принудителен труд и елиминиране на евреите от икономическия живот

Една от първите антиеврейски разпоредби, издадени от Франк, е въвеждането на 26 октомври 1939 г. на принудителен труд за еврейското население, населяващо Генералното губернаторство¹⁴⁾. През декември е уточнено, че това се отнася за лицата на възраст от 14 до 60 години. На 20 ноември 1939 г. е издадена наредба относно „общите мерки за осигуряване на еврейската собственост“. По силата на този акт са блокирани сметки в банката, депозити и лични сейфове за съхранение в банковите трезори и кредитните институции. Освен това еврейското население се задължава до 31 декември 1939 г. да превърне съдържанието на своите сметки, на личните сейфове в банката и на трезорите за съхраняване на ценности в една банка. Това разпореждане се отнася и за неевреите, разполагащи със суми, принадлежащи на евреи¹⁵⁾.

На 21 януари 1940 г. германците издават наредба, която регламентира за-

дължително обявяване на еврейската собственост в Генералното губернаторство¹⁶⁾. Освен това германците налагат на местните евреи висока контрибуция, а после с нея обременяват и еврейските съвети (*Юденрати*). През декември 1939 г. те настояват евреите от Плоцк да дадат един милион злоти (Grabowski, 2008: 60). В същото време, на евреите от Генералното губернаторство в Радом е наложена контрибуция в размер на 2 милиона злоти (Urbański, 2004: 35). От 1940 г. германците започват да организират работилници и лагери за принудителен труд на еврейското население¹⁷⁾.

Разпоредби с подобно съдържание се появяват редовно и в отделните провинции на земите, които влизат в границите на Райха. Отначало евреите са принуждавани да работят тежък физически труд, което е регламентирано в наредбите, издавани от властите на съответните райони. Шефът на полицията в Лодз Йохан Шефер на 5 октомври 1939 г. обявява, че евреите на възраст над 14 години трябва да упражняват принудителен труд, като всеки ден от 5 октомври същата година трябва да бъдат осигурени 600 работници (Ziółkowska, 2005: 19; Löw, 2012: 66)¹⁸⁾. В района на Катовице през октомври 1940 г. е създадена специална служба, уникална по своя мащаб за полските територии и за териториите, включени в границите на Райха, чиято компетентност е наемането на евреи на работа – Специална служба на пълномощника на Райхсфюрера-СС и Шефа на германската полиция във връзка с назначаването на работа на хора от други националности в Горна Силезия. Тази служба организира работата на евреите на място и в трудовите лагери за принудителен труд, разположени в Горна и Долна Силезия¹⁹⁾.

Една от първите и най-важни задачи на окупационните власти е конфискуването на недвижимото имущество на поляци и евреи. На територията на по-късната страна Reichsgau Wartheland на 14 септември 1939 г., по силата на Наредба на цивилния комисар към VIII армия, на всички евреи, намиращи се на подчинената територия, са блокирани банковите сметки, депозитите и сейфове в трезорите на банките. Позволено им е да носят със себе си само 200 злоти, или 100 марки, и за текущи разходи да харчат максимално 200 злоти (50 марки) седмично (Sitarek, 2015: 32). През октомври 1939 г. на евреите е забранено да търгуват със суровини и готови изделия, а на обущарите – да произвеждат обувки. През ноември Гьоринг заповядва да се изземат суровините, полуфабрикатите и готовите продукти в полза на германската икономика (Alberti, 2006: 106). С разграбването на собствеността се заема създадената от него в качеството му на пълномощник на четиригодишния план, на 19 октомври 1939 г. Поверителна служба за Изтока. И за домовете на евреите са определени попечители (Eisenbach, 1961: 195).

На територията на Генералното губернаторство относно функционирането на предприятията и обществените институции, ръководени от евреи, правна регламентация има разпоредбата за премахване на данъчните облекчения и

данъчните привилегии на еврейските корпорации от 23 ноември 1939 г. Дотогава са освобождавани от данъци предприятия, фондации и сдружения²⁰⁾.

Ограничаване на свободите

Ограничаването на свободното придвижване на евреите в пределите на Генералното губернаторство е регламентирано със заповед за изпълнение към Наредбата за принудителен труд от 26 октомври 1939 г., издадена на 11 декември 1939 г. от Ханс Франк²¹⁾. От 1 януари 1940 г. евреите от Генералното губернаторство не могат да променят местоживеенето и местопребиваването си, ако нямат писмено разрешение от местния компетентен орган на германската администрация. На свой ред, евреите имигранти или заселници в Генералното губернаторство се задължават незабавно, след като си намерят жилище или стая (в срок от 24 часа), да се регистрират при кмета и да уведомят за пристигането си местния еврейски съвет. Член четвърти от това разпореждане посочва полицейския час (от 21.00 до 5.00), по време на който на евреите е забранено да напускат жилището си и да използват пътища, улици и площи. Само писмена обосновка и неотложна обществена или лична нужда ги освобождават от това ограничение²²⁾. Полицейски час е въведен също и на територията на земите, включени в пределите на Райха, като при това местната администрация определя различен полицейски час не само в отделните провинции, но и в границите на един район или по-малки административни единици²³⁾. Систематично се въвеждат ограничения на придвижването на евреите на територията на градовете, като им се забранява да ползват жилища в техните централни представителни части и ходене по главните улици (т.нар. Юденбан), напр. в Лодз ул. „Пьотковска“ („Адолф Хитлер щрасе“), влизането в парковете, ползването на басейни, спортни площадки, посещения на кина и театри (Sitarek, 2015: 33; Kaczmarek, 2004: 13 – 31).

На 26 октомври 1939 г. на територията на Генералното губернаторство е издадена наредба, която забранява ритуалното клане²⁴⁾. За неспазването на тази наредба наказанието е повече от една година строг тъмничен затвор. Това се отнася не само за лицата, които го извършват, но и за техните съучастници, подбудители и помагачи.

Стигматизация, сегрегация и алиенация

На 23 ноември 1939 г. Ханс Франк издава наредба евреите – мъже и жени, в Генералното губернаторство да носят отличителни знаци. Това се отнася за всички лица, навършили 10 години. Заповедта да се носи лента на дясната ръка или на десния ръкав на върхната дреха (бяла платнена лента, широка най-малко 10 см, с жълтата звезда на Давид), е валидна на територията на цялото Генерално губернаторство от 1 декември 1939 г. Евреите трябвало сами да си ги произведат и да се снабдят с такива ленти. Престоят на публични

места без такива ленти се наказва със затвор²⁵⁾. На 19 февруари 1940 г. е издадена втора наредба във връзка със знаците, които трябва да носят всички евреи – мъже и жени, в Генералното губернаторство, в която е направена малка корекция относно наказанието за пребиваване на публични места без отличителната лента. Заплашва ги не само лишаване от свобода, но и глоба в неограничен размер или една от тези санкции²⁶⁾.

С наредбата за обозначаването на магазините в Генералното губернаторство, издадена също на 23 ноември 1939 г., евреите, собственици на магазини, се задължават да ги обозначат със звездата на Давид, която ясно да се вижда от улицата. Според пропагандата на окупаторите това е защитна мярка за германците да не си купуват продукти от такива места. Евреите, които не се съобразят с наредбата, ги грози лишаване от свобода²⁷⁾.

Стигматизация е въведена също в отделни провинции на териториите, включени в границите на Райха. Контролът по изпълнението на това задължение се осъществява на различни управленски нива от местната администрация, напр. районният кмет на Калишки район Фридрих Убелхор на 14 ноември 1939 г. въвежда задължително носене от евреите на жълта лента независимо от възрастта им, като се предвижда смъртно наказание за неизпълнение на наредбата, а от 11 декември – жълта лепенка със звездата на Давид с дължина 10 см, пришита на гърдите и на гърба на дрехата²⁸⁾. От 14 ноември евреите са задължени също и да обозначат със знак своите магазини (Sitarek, 2015: 34). Стигматизацията е своеобразна бариера между тях и полското население.

На 11 декември 1939 г. на територията на Генералното губернаторство германците въвеждат забрана еврейските деца и младежи да посещават полските училища. Затворени са еврейските училища. Няколко месеца по-късно, на 31 август 1940 г., Ханс Франк издава наредба, свързана с образованието на евреите в Генералното губернаторство²⁹⁾, според която грижата за образованието на евреите става задължение на еврейските съвети. Независимо от всички задължения, които във връзка с това трябва да поемат Юденратите, образованието остава под надзора на германските образователни власти (*Schulamit*). В много градове обаче, включително и в Краков, по финансови причини, като например необходимостта да се издържат кухните за бедните или сиропиталищата, не са открити еврейски училища. Още през септември 1939 г. на окупираните територии германците забраняват на евреите да издават своя преса, като спират издаването на излизалите дотогава списания (Zimmerer, 2017: 25). На териториите в границите на Райха има пълна забрана за обучението на еврейски деца и младежи.

На 26 януари 1940 г. германците забраняват на евреите да ползват жп транспорта в Генералното губернаторство³⁰⁾. Други германски разпоредби например засягат възможността за свободно придвижване в града. От 1 март 1940 г. в трамваите се извършва расова сегрегация, като биват поделени на секция за еврейски и секция за арийски пътници³¹⁾. Подобни забрани са въведени и

на земите, присъединени към Райха. На 13 ноември 1939 г. висшият офицер, командир на СС и шеф на полицията в Reichsgau Wartheland Вилхелм Коппе забранява на евреи и поляци да променят адреса си по местоживее и да напускат територията на провинция Посен (по-късно Reichsgau Wartheland). От 2 декември 1939 г. евреите не могат да се движат с никакви превозни средства по обществените пътища. В Лодз могат да пътуват само във втория вагон на градския транспорт (Sitarek, 2015: 33 – 34).

Относително късно, като се вземе под внимание палитрата от правни актове, издадени от германците в Генералното губернаторство, ограничаващи функционирането на евреите, на 24 юли 1940 г. влиза в сила наредба, която съдържа дефиниция на понятието „евреин“³²⁾. По смисъла на тази наредба евреин е или за евреин се смята лице, което има поне трима предци от чисто еврейски произход, принадлежащи към една религиозна общност. В следващата точка от наредбата е добавено, че за евреин се смята този, чиито двама предци „в расово отношение са от чисто еврейски произход, [при условие че] на 1 септември 1939 г. е принадлежал към еврейска религиозна община или след този срок бъде приет в нея; ако в момента на влизането в сила на настоящата наредба е в съпругеска връзка с евреин или след този срок влезе в такава връзка; ако произлиза от извънбрачна връзка с евреин по смисъла на параграф 1 и се роди след 31 май 1941 г.“³³⁾. При това за баба или дядо с чисто еврейски произход се смятат онези, които са принадлежали към еврейска религиозна община. Трета алинея от тази Наредба уточнява понятието „евреин от смесен брак“. То е същото, каквото е записано в Нюрнбергските закони. Отнася се и за тези, които са бивши граждани на Полша, и за тези без никаква държавна принадлежност, но в семейството си имат баба или дядо или баба и дядо с „чисто еврейски произход“.

На териториите, присъединени към Райха, определението за евреин е според Нюрнбергските закони. В Reichsgau Wartheland официално приложението им е въведено с разпореждане на Грейсер от 1 октомври 1940 г. (Alberti, 2006: 122). От 4 декември 1941 г. на териториите, присъединени към Райха, влиза в сила уредбата за Наказателния процес, отнасяща се за поляци и евреи. Въз основа на нея на тези територии се създават ad hoc съдилища за специални цели, които се занимават с престъпленията на хора от двете националности.

Заклучение

Германците не приключват дейността си, насочена срещу еврейската общност, само с регулации на различни сфери от живота. Още от 1940 г. те предприемат физическото им отделяне от останалите жители на градове, малки селища и села. Първото гето в земите на окупирана Полша е създадено още през октомври 1939 г. в Пьотрков Трибуналски. Започнал още тогава и продължил през следващите месеци на окупацията, процесът на гетоизация се оправдава

с необходимостта да бъдат отделени евреите като носители на въшки, петнист тиф и други болести. На много места на територията на т.нар. жилищни квартали за евреи се поставят табели, на които пише: „Район, застрашен от тиф“ на полски и на немски език. Провеждайки пропагандна кампания, германците искат да задълбочат антагонизма между поляци и евреи, а също така и да получат обществено одобрение на антиеврейската си политика (Grabowski, 2010: 124). Като използват пресата, плакати, листовки, постоянни и пътуващи изложби, предавания по високоговорителите и пропагандни филми (напр. *Der ewige Jude* [„Вечният еврей“]) германците, на базата на стереотипи, изграждани от векове, създават негативен образ на еврейската общност.

В много селища, където живеят евреи, за тях не са изградени отделни квартали и физически те не са отделени от т.нар. арийска част. На територията на Генералното губернаторство се създават през 1942 г. по време на реализирането на т.нар. „Операция Райнхард“, целта на която е унищожаването на евреите на територията на Генералното губернаторство и в района на Бяlistок. Тогава се създават не за да бъде изолирано това население, а за да бъдат събрани на едно място преди планираната екзекуция или извозването към лагерите на смъртта. Смята се, че на територията на Генералното губернаторство за кратък или по-продължителен период са функционирали около 400 т.нар. квартали за евреи, а на всички окупирани полски земи – около 600. Сравнително рано се появяват гета и в Reichsgau Wartheland, а процесът на концентрация и изолация на евреите на земите, присъединени към Райха, е съпроводен от акции по депортиране в Генералното губернаторство (в периода януари 1940 – март 1941 г.). Най-голямото и най-многолюдно е гетото в Лодз, създадено на 8 февруари 1940 г. и изолирано от останалите части на града на 30 април. През него са минали повече от 200 хиляди евреи³⁴⁾.

Евреите имат забрана да напускат гетата. В Генералното губернаторство това е регулирано със следващите наредби на Ханс Франк. Третата наредба от 15 октомври 1941 г. за ограничаване на пребиваването в Генералното губернаторство (първата от тях е издадена на 13 септември 1940 г.; втората – на 29 април 1941 г.), не само подкрепя заповедта за изолация на евреите, но допълнително въвежда разпоредба, която е от съществено значение за полско-еврейските отношения в Генералното губернаторство. Там се посочва между другото: „Евреи, които напуснат определения квартал без разрешение, ги грози смъртно наказание. Същото наказание очаква и лицата, които съзнателно укриват такива евреи“³⁵⁾. Смъртното наказание е валидно както в Генералното губернаторство, така и в полските части на Reichskommissariat Украина и в Reichskommissariat Ost (Волиния, Полесие, Новогрудски район, Бялостокски източен район, Вилнюски район), макар че там не е издаван такъв правен акт³⁶⁾.

Превод от полски: Мира Костова

БЕЛЕЖКИ

1. Обширни фрагменти от тази статия на полски език са публикувани в: Grądzka-Rejak, M. & Namysło, A. (2019). *Relacje polsko-żydowskie w okresie II wojny światowej. Kontekst i uwarunkowania* [w:] *Represje za pomoc Żydom na okupowanych ziemiach polskich*, red. A. Namysło, M. Grądzka-Rejak, Warszawa.
2. Por. USHMM, sygn. 2007.474.1, *Remembrances by Anna Grun*, [b.p.].
3. Por. Cesarani, D. (2019). *Ostateczne rozwiązanie. Losy Żydów w latach 1933 – 1949*. Warszawa., s. 359.
4. Akcja Erntefest („Dożynki”) – кодово название на последния етап от т.нар. „Акция Райнхард“. Проведена е на 3 – 4 ноември 1943 г. Повече виж: Erntefest. *Zapomniany epizod Zagłady*, red. W. Lenarczyk, D. Libionka, Lublin 2009.
5. R. Żebrowski, *Kampania wrześnieiowa* (1939), *Polski Słownik Judaistyczny*, [http://www.jhi.pl/psj/kampania_wrzesniowa_\(1939\)](http://www.jhi.pl/psj/kampania_wrzesniowa_(1939)); Szerzej na ten temat zob.: *Opór i walka z faszyzmem w latach 1939 – 1945, t. II: Żydzi w walce 1939 – 1945*, red. J. Roszkowski, J. Diatłowski, Warszawa 2010.
6. B. Meirchak, w pracy *Żydzi żołnierze wojsk polskich polegli na frontach II wojny światowej*, Warszawa 2001, s. 11 – 85. Същият автор съобщава броя на еврейските офицери и войници в Полската армия, както и на служителите в полицията, убити през пролетта на 1940 г. в Катин, Харков и Медное, а също и броя на офицерите от резерва на Полската армия, убити от украинския Народен комсариат на вътрешните работи. Посочени са имената и фамилиите на 469 души.
- Срв. Idem, *Żydzi żołnierze wojsk polskich...*, s. 87 – 123. На свой ред, Феликс Тих пише, че жертви на тези престъпления стават най-малко 600 еврейски офицери от Полската армия (Tych, 2010: 34).
7. През 1941 г. от провинция Силезия е отделена самостоятелна провинция Горна Силезия.
8. Според досегашните изчисления в първите месеци на войната жертвите сред еврейското население възлизат на 7 хиляди, B. Musiał, „Przypadek modelowy dotyczący eksterminacji Żydów”. *Początki „akcji Reinhardt”-planowanie masowego mordu Żydów w Generalnym Gubernatorstwie* [w:] *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. D. Libionka, Warszawa 2004, s. 63. След Чеслав Лучак и Валдемар Грабовски изразява мнение, че в периода на полската кампания през 1939 г. около 200 хиляди души, цивилни, губят живота си. W. Grabowski, *Raport. Straty ludzkie poniesione przez Polskę w latach 1939 – 1945* [w:] *Polska 1939 – 1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 26. Por. też: D. Cesarani, *Ostateczne rozwiązanie...*, s. 351 – 353. Впрочем във връзка с цивилните жертви на отбранителната война през 1939 г. провежда изследвания Томаш Судол от Института за национална памет.
9. За хода и схващанията за Холокоста виж напр.: Hilberg, R. (2014). *Zagłada Żydów europejskich*, t. I – III, Warszawa.; Bauman, Z. (2009). *Nowoczesność i*

- Zagłada, Kraków; Browning, R. Ch. (2012). *Geneza „ostatecznego rozwiązania”*. Ewolucja nazistowskiej polityki wobec Żydów, wrzesień 1939 – marzec 1942. Kraków., s. 415 – 423; Bauer, Y. (2016). *Przemyśleć Zagładę*. Warszawa..
10. Германците допускат, че до пролетта на 1941 г. в Европа вече няма да има евреи. През 1940 г. е проведен първият етап от нападението срещу Великобритания, който налага сериозно да бъдат ангажирани авиацията и флотът. Използването на самолети и кораби за депортиране на евреите в онзи момент от войната е невъзможно. Срв. Lahnstaedt, S. (2018). *Czas zabijania*. Bełżec, Sobibór, Treblinka i Akcja Reinhardt. Warszawa, s. 30 i n.; Browning, Geneza „ostatecznego rozwiązania”..., s. 80 i n.
 11. Телефонограма на началника на Главно управление за имперска сигурност на Райха Райнхард Хайдрих до командирите на оперативните групи на Полицията за сигурност от 21 септември 1939 г. [в:] *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej*. Zbiór dokumentów, oprac. T. Berenstein, A. Eisenbach, A. Rutkowski, Warszawa 1957, s. 21 – 29.
 12. „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die Besetzten polnischen Gebiete (Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów)” 1939, nr 9, s. 72 – 73: Rozporządzenie o ustanowieniu rad żydowskich z dn. 28 XI 1939 r.
 13. Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, s. 318.
 14. „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die...”, 1939, nr 1, s. 6 – 7: Rozporządzenie o wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej Generalnego Gubernatorstwa z dn. 26.X.1939 r.
 15. Ibidem, 1939, nr 7, 20 XI 1939, s. 57 – 58: Zarządzenie nr 4 Kierownika Wydziału Dewiz przy Urzędzie Generalnego Gubernatora.
 16. Ibidem, 1940, cz. 1, nr 7, s. 31 – 32: Rozporządzenie o obowiązku zgłoszenia majątku żydowskiego w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 24 I 1940 r.
 17. Por. Lehnstaedt, S. (2013). *Generalgouvernement. Ideologie und Ökonomie der Judenpolitik* [w:] *Arbeit in den nationalsozialistischen Ghettos*, red. J. Hensel, S. Lehnstaedt, Osnabrück, s. 159 – 180; F. Karay, *Żydowskie obozy pracy w czasie „akcji Reinhardt”* [w:] *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. D. Libionka, Warszawa 2004, s. 249 – 251.
 18. Loose, I.(2010). *Wartheland* [w:] *Das „Großdeutsche Reich“ und die Juden: nationalsozialistische Verfolgung in den „angegliederten“ Gebieten*, red. W. Gruner, J. Osterloh, Frankfurt am Main.
 19. Виж: Konieczny, A. (1992). *Organizacja Schmelu i jej obozy pracy dla Żydów na Śląsku w latach 1940 – 1944*, „*Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskim*”, t. XV, s. 281 – 314; Namysło, A. (2013). *Ostoberschlesien. Organisation und Formen von Beschäftigung der jüdischen Bevölkerung (1939 – 1943)* [w:] *Arbeit in den nationalsozialistischen Ghettos*. red. J. Hensel, S. Lehnstaedt, Osnabrück, s. 139 – 158; Gutterman, B. (2008). *A narrow bridge to life: Jewish forced labor and survival in the Gross-Rosen Camp system, 1940 – 1945*. New York; Steinbacher,

- S. (2000). „Musterstadt“ Auschwitz: Germanisierungspolitik und Judenmord in Ostoberschlesien. München.
20. Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die..., 1939, nr 8, s. 60: Rozporządzenie o zniesieniu zwolnień podatkowych i uprzywilejowania podatkowego korporacji żydowskich z dn. 23 listopada 1939 r.
21. „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die..., 1939, nr 13, s. 231 – 232: Pierwsze postanowienie wykonawcze do rozporządzenia o przymusie pracy dla ludności żydowskiej Generalnego Gubernatorstwa z dn. 11.XII.1939 r.
22. Ibidem.
23. Напр. в Лодз полицейски час е въведен на 10 септември 1939 г. – на поляци и евреи е забранено да пребивават по улиците от 20.00 ч. вечерта до 6.00 сутринта. По силата на тази наредба на районния кмет на Калишки район Фридрих Убелхор от 14 ноември 1939 г. евреите са задължени да остават в домовете си между 17.00 и 8.00 часа. Наказанието при нарушение на тази наредба е смърт. За: A. Löw, Getto łódzkie/Litzmannstadt Getto..., s. 66; A. Sitarek, Otoczone drutem państwo..., s. 34.
24. Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die..., 1939, nr 1, s. 6: Rozporządzenie o zakazie uboju rytualnego z dn. 26 października 1939 r.
25. Ibidem, 1939, nr 8, s. 61: Rozporządzenie o oznaczeniu Żydów i Żydówek w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 23 listopada 1939 r.
26. Ibidem, 1940, nr 15, s. 79: Drugie rozporządzenie o oznaczaniu Żydów i Żydówek w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 19 lutego 1940 r.
27. Ibidem, nr 8, s. 61 – 62: Rozporządzenie o oznaczaniu sklepów żydowskich w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 23 listopada 1939 r.
28. A. Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady..., s. 149; A. Löw, Getto łódzkie/Litzmannstadt Getto..., s. 67; R. Hilberg, Zagłada Żydów europejskich, t. I, s. 250.
29. „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die..., 1940, cz. 1, nr 51, s. 258: Rozporządzenie o szkolnictwie żydowskim w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 31.VIII.1940 r.
30. „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die..., 1940, cz. 1, nr 10, s. 45: Rozporządzenie o używaniu kolei przez Żydów w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 26.I.1940 r.
31. AŻIH, 302/8, Pamiętnik Zenona Szpingarna, k. 72.
32. „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die..., 1940, s. 231: Rozporządzenie o definicji pojęcia „Żyd” w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 24 lipca 1940 r.
33. Ibidem.
34. Zob. A. Löw, Getto łódzkie/Litzmannstadt Getto...; A. Sitarek, Otoczone drutem...
35. „Verordnungsblatt für das Generalgouvernement..., 1941, nr 99, s. 595: Trzecie rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 15.X.1941 r.

36. На територията на полските земи в границите на Райха не е въведена Наредбата за смъртно наказание на лицата, оказали помощ на евреите. Появяват се местни съобщения с такова съдържание в периода на ликвидиране на отделните гета, напр. на 24.VI.1942 г. в район Blachstädt (провинция Горна Силезия).

Източници:

- APKat. [Archiwum Państwowe w Katowicach -Държавен архив в Катовице], Polizeipräs Sosn, sygn. 363, Okólnik nr 10, 15.XII.1940.
- AŻIH [Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie – Архив на Еврейския исторически институт във Варшава], 302/8, Дневник на Зенон Шпингарн.
- BJDzR [Biblioteka Jagiellońska Dział Rękopisów – Ягелонска библиотека, отдел „Ръкописи“], сигн. 3/68, Мархай Чеслав, Дневник – за периода от 1 януари 1939 г. до 14 май 1940 г.
- BJDzR [Biblioteka Jagiellońska Dział Rękopisów – Ягелонска библиотека, отдел Ръкописи], сигн. 9869 III, Спомени за Винценти Богдановски – последния предвоенен зам.-кмет на Краков.
- Делото на Адолф Айхман, Записи на районния съд в Йерусалим, 9 тома (Йерусалим, 1992), 1:298.
- Телефонограма от началника на Главно управление за имперска сигурност на Райха Райнхард Хайдрих до командирите на оперативни групи в Полицията по сигурността от 21 септември 1939 г. [в:] Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów, oprac. T. Berenstein, A. Eisenbach, A. Rutkowski, Warszawa 1957.
- USHMM [Американски мемориален музей на Холокоста във Вашингтон – United States Holocaust Memorial Museum w Waszyngtonie], sygn. 2007.474.1, Remembrances by Anna Grun, [b.p.].
- „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die Besetzten polnischen Gebiete (Вестник с Наредбите на Генералния губернатор за окупираните полски територии)“ 1939.
- „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die Besetzten polnischen Gebiete (Вестник с Наредбите на Генералния губернатор за окупираните полски територии)“ 1940.
- „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die Besetzten polnischen Gebiete (Вестник с Наредбите на Генералния губернатор за окупираните полски територии)“ 1941.

REFERENCES

Memories, diaries:

- Dąbrowa-Kostka, S. (1972). W okupowanym Krakowie. Warszawa.

- Dobrowolski S. W. (1989). *Memuary pacyfisty*. Kraków.
- Klukowski, Z. (2015). *Zamojszczyzna 1918 – 1959*, Warszawa.
- Starachowicz Z. (2012). *Sonderaktion Krakau. Wspomnienia z akcji przeciwko profesorom uniwersyteckim w Krakowie (6 – 10 listopada 1939 r.)* Gdańsk.
- Ringelblum, E. (1988) *Kronika getta warszawskiego*. Warszawa.
- Ronikier, A. (2001) *Pamiętniki 1939 – 1945*. Kraków.
- Works:**
- Alberti, M. (2006). *Die Verfolgung und Vernichtung der Juden im Reichsgau Wartheland 1939 – 1945*. Wiesbaden.
- Bauer, Y. (2016). *Przemysław Zagładę*. Warszawa.
- Bauman, Z. (2009). *Nowoczesność i Zagłada*. Kraków.
- Browning, R. Ch. (2012). *Geneza „ostatecznego rozwiązania”. Ewolucja nazistowskiej polityki wobec Żydów, wrzesień 1939-marzec 1942*. Kraków.
- Cesarani, D. (2019). *Ostatecznerozwiązanie. Losy Żydów w latach 1933–1949*. Warszawa.
- Chrobaczyński, J. (1993). *Postawy, zachowania, nastroje. Społeczeństwo Krakowa wobec wojny i okupacji 1939 – 1945*. Kraków.
- Ciećkiewicz, M. (1975). *Krakowska służba zdrowia w czasie okupacji. „Przegląd Lekarski – Oświęcim”, nr 1, s. 128 – 137*.
- Eisenbach, A. (1961). *Hitlerowska Polityka Zagłady Żydów*. Warsaw.
- Grabowski, J. (2008). *Polityka antyżydowska na terenie rejencji ciechanowskiej [w:] Zagłada Żydów na polskich terenach wcielonych do Rzeszy*, red. Namysło, A. Warszawa.
- Grabowski, J. (2010). *Propaganda antyżydowska w Generalnej Guberni, 1939 – 1945, „Zagłada Żydów. Studia i materiały”, nr 6*.
- Grabowski, W. (2009). *Raport. Straty ludzkie poniesione przez Polskę w latach 1939 – 1945 [w:] Polska 1939 – 1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*. red. Materski, W. & Szarota, T. Warszawa.
- Grądzka-Rejak M. & Namysło A. (2019). *Relacje polsko-żydowskie w okresie II wojny światowej. Kontekst i uwarunkowania [w:] Represje za pomoc Żydom na okupowanych ziemiach polskich*. red. Namysło, A. & Grądzka-Rejak, M. Warszawa.
- Guterman, B. (2008). *A narrow bridge to life: Jewish forced labor and survival in the Gross-Rosen Camp system, 1940 – 1945*. New York.
- Hilberg, R. (2014). *Zagłada Żydów europejskich*, t. I – III, Warszawa.
- Jastrzębski, W. (2017). *Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do Rzeszy, (1939 – 1945)*. Poznań.
- Kaczmarek, R. (2004). *Antyżydowska polityka władz niemieckich w rejencji katowickiej [w:] Zagłada Żydów Zagłębiowskich*, red. A. Namysło, Będzin.

- Karay, F. (2004). Żydowskie obozy pracy w czasie „akcji Reinhardt” [w:] *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. D. Libionka, Warszawa.
- Konieczny, A. (1992). Organizacja Schmelzt i jej obozy pracy dla Żydów na Śląsku w latach 1940 – 1944, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskim”, t. XV.
- Konopczyński, W. (1982). *Pod trupią główką: (Sonderaktion Krakau)*. Warszawa.
- Lahnstaedt, S. (2018). *Czas zabijania. Belżec, Sobibór, Treblinka i Akcja Reinhardt*. Warszawa.
- Lehnstaedt, S. (2013). Generalgouvernement. Ideologie und Ökonomie der Judenpolitik [w:] *Arbeit in den nationalsozialistischen Ghettos*. red. J. Hensel, S. Lehnstaedt, Osnabrück.
- Loose, I. (2010). Wartheland [w:] *Das „Großdeutsche Reich“ und die Juden: nationalsozialistische Verfolgung in den „angegliederten“ Gebieten*. red. W. Gruner, J. Osterloh, Frankfurt am Main.
- Lów, A. (2012). *Getto łódzkie/Litzmannstadt Getto. Warunki życia i sposoby przetrwania*. Łódź.
- Madajczyk, Cz. (1970). *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. II. Warszawa.
- Meirchak, B. (2001). *Żydzi żołnierze wojsk polskich polegli na frontach II wojny światowej*. Warszawa.
- Musiał, B. (2004). „Przypadek modelowy dotyczący eksterminacji Żydów”. Początki „akcji Reinhardt” – planowanie masowego mordu Żydów w Generalnym Gubernatorstwie [w:] *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*. red. D. Libionka, Warszawa.
- Namysło, A. (2013). Ostoberschlesien. Organisation und Formen von Beschäftigung der jüdischen Bevölkerung (1939 – 1943) [w:] *Arbeit in den nationalsozialistischen Ghettos*. red. J. Hensel, S. Lehnstaedt, Osnabrück, s. 139 – 158.
- Pierzchała H. (2006). Eksterminacja profesorów Akademii Górniczej w hitlerowskiej „Sonderaktion Krakau” [w:] „*Biuletyn Informacyjny Pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej*”, nr 159.
- Poznański S.& Zaborowski J. (1964). Polityczne oczyszczanie terenu [w:] *Sonderaktion Krakau. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939*. Warszawa.
- Rozmus, P. (2006). Kto ty jesteś... czyli student, a wiedza historyczna – rozważania w rocznicę Sonderaktion Krakau [w:] „*Biuletyn Informacyjny Pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej*”, nr 159.
- Sitarek, A. (2015). *Otoczone drutem państwo. Struktura i funkcjonowanie administracji getta łódzkiego*. Łódź.
- Steinbacher, S. (2000). „Musterstadt“ Auschwitz: Germanisierungspolitik und Judenmord in Ostoberschlesien. München.

- Struk, J. (2007). *Holokaust w fotografiach. Interpretacja dowodów*. Warszawa.
- Tych, F. (2010). Czy Żydzi stawiali opór wobec niemieckiego okupanta? [w:] *Żydzi w walce 1939 – 1945*, t. 2, wybór i red. J. Diatłowicki, J. Roszkowski, Warszawa.
- Urbański, K. (2004). *Żagłada Żydów w dystrykcie radomskim*, Kraków.
- Wardzyńska, M. (2009). *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce. Intelligenzaktion*. Warszawa.
- Zimmerer, K. (2017). *Kronika zamordowanego świata. Żydzi w Krakowie w czasie okupacji niemieckiej*. Kraków.
- Zimmermann, H. Z. (1997). *Przeżyłem, pamiętam, świadczę*. Kraków.
- Ziółkowska, A. (2005). *Obozy pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce w latach okupacji hitlerowskiej (1941-1943)*. Poznań.

THE POLICY OF THE GERMAN AUTHORITIES TOWARDS THE JEWS IN THE FIRST YEARS OF WORLD WAR II (1939 – 1941). THE SOCIAL, ECONOMIC AND LEGAL CONTEXT

Abstract. The article tries to characterize the plight of the Jewish community – in its legal, social and economic aspect – on German-occupied Polish soil in the first years of WWII (1939-1941). The text analyzes the key measures of the German authorities toward the Jews, beginning with the Third Reich's aggression against Poland on September 1, 1939, until the decision of the extermination of European Jews (second half of 1941). The Authors analyze legal acts limiting the functioning of the Jewish community and how they really influenced their everyday life. The question at stake has to be seen against a wider backdrop: the policy of the German occupant against the Polish state and its population.

Keywords: World War II; Holocaust; Polish-Jewish relations; occupation; Germans; Third Reich; regulations; legal acts; September 1939 campaign

✉ **Dr. Martyna Grądzka-Rejak**

Institute of National Remembrance
7, Wołoska St.
02-675 Warsaw, Poland
E-mail: martyna.gradzka@ipn.gov.pl

✉ **Dr. Aleksandra Namysło**

Institute of National Remembrance – Katowice Division
102, Józefowska St.
40-145 Katowice, Poland
E-mail: aleksandra.namyslo@ipn.gov.pl

Translation from Polish: Ms. Mira Kostova